

Balaban, Majer

Przegląd literatury historii Żydów w Polsce, I 1907-1909 ; II 1909-1911 : (z dodatkami z lat poprzednich)

Przegląd Historyczny 16/2, 243-256

1913

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Przegląd literatury historii Żydów w Polsce.

I. 1907-1909 — II. 1909-1911.

(z dodatkami z lat poprzednich).

(Ciąg dalszy).

Część II, 1909 — 1911.

I. Bibliografia.

189) W Zeszytach *Revue des Etudes Juives* (Paryż) tom 63 i 64 (1912) jest bibliografia historii żydowskiej w ogóle do r. 1910, opracowana przez Bachera (dzieła hebrajskie) i Libera (dzieła w innych językach).

190) W *Mitteilungen des Gesamtarchivs der deutschen Juden* Berlin (Eugen Täubler) tom I 1909, str. 111—112 Nr. 127—132, tom II 1910 Nr. Nr. 111—115, 137, 138, 140—142, 182—183, 185—186, 197—200, 203, tom III 1911/1912 (za rok 1910) Nr. Nr. 1—10, 91—99, wszystkie miasta w Poznańskiem.

191) W *Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums* (Wrocław) podaje każdego roku Brann bibliografię judaików, wśród których tu i owdzie judaicum-polonicum.

192) Wachstein Bernard Dr.: Katalog der Salo Kohn'schen Schenkungen. I Bücher aus der Sammlung des Rabbiners Beer Friedmann, Sadagóra. Wien 1911. Gilhofer u Ranschburg XVIII+215.4°. Zawiera 923 dzieł hebrajskich, zebranych przez jednego z sadogórskich cadyków. Wydawca—znakomity znawca literatury hebrajskiej—określił każde dzieło w sposób naukowy, a całość poprzedził wstępem o drukarzach i drukarniach polskich (Verzeichniss der östlichen Drucker). Zestawienie pierwsze w literaturze rzuca dużo światła na przedmiot. Dzieła katalogowane pochodzą z drukarni z Berdyczewa, Białej Cerkwi, Brodów, Dubna, Hrubieszowa, Józefowa, Korca, Krakowa, Lwowa, i t. p. i t. p. Najstarsze druki pochodzą z Krakowa (1569), Lublina (1573), Żółkwi (1696); inne (Korzec, Lwów i t. p.) mają drukarzy dopiero w drugiej połowie XVIII wieku. — Ilościowo jest tam na pierwszym miejscu Lwów (81 druków) Żółkiew (54 druków), Kraków (18), Korzec (15), Żytomierz (13) i t. p).

192a) Freimann A. Katalog der Bibliothek der israel. Religionsschule zu Frankfurt a/M. Frankfurt nad Menem 1909, str. 201 + 69, 8°.

192b) Löwenstein (Mosbach): Spis hebr. *pieśni* historycznych w Bodlejana. [Zeitschrift f. hebr. Bibliographie 1910 str. 125 — 127]. Do Polski odnoszą się:

r. 1623. Na uwięzienie Chanocha w Gnieźnie. Katal. Steinschneidera N. 151
r. 1629. Autobiogr. Hellera (Mgilath Eiwa) rymowana „ „ N. 163
r. 1648. Prześladowanie Żydów w Polsce i na Litwie N. N. 171 i 174
r. 1691. Męczennicy w Wilnie N. 202, r. 1696 i 1716. Prześladowania w Poznaniu N. N. 205 i 223, r. 1835. Pożar w Żółkwi N. 280, r. 1881 Pogrom w Kijowie N. 298.

193) Zeitlin W.: Bibliotheca Sionistica. Hebräische Schriften über Sionismus 1852—1905, Frankfurt nad Menem, 1909, str. 34.

II. Opracowania encyklopedyczne.

194) *Jewrejskaja Encyklopedja* [Obacz wyżej Nr. 7]. W latach 1909—1911 wyszły tomy VI—XI, obejmujące słowa Gadassy—Obszczyzna. Z większych artykułów w tomie VI w odniesieniu do Polski znajdujemy: Galicya, Haskala, Getto (Wisznitzer, Balaben, Hessen), Ginzburg, Grodno i gub. grodzieńska, Gottlieb, Hirschenberg (malarze i t. p.). W tomie VII Drohobycz, Ekaterynostaw, Dubno, Zabłudow i t. p. W tomie VIII Elias z Wilna, obcy Żydzi w ustawodawstwie rosyjskiem, sztuka (iskustwo), Isserles Mojżesz, Historyografia, Jesziby w Polsce; w tomie IX: Kahał, Kazionnaja jewr. ulica, Karaimi, Kijów, Kowno, Kraków, Krochmal Nachman, Kurlandya, Kamieniec Podolski i t. p.; w tomie X: Lewinsohn, lipskie jarmarki, Lilienblum, Liliental, Leszno, Literatura nowohebrajska i żargonowa, Litwa, litewski sejm, Lublin, Lwów, Mendelsohn i t. p., w IX tomie: Mińsk, Mohilew, Moskwa. Ludność Rossyi, Nikolajew, Mikołaj I i II, Obwinienie Żydów o mord rytualny i t. d. Tomy późniejsze (od VI) są lepiej ilustrowane, choć pod tym względem możnaby o wiele więcej zrobić. Ciekawe jest, że z dalekich (np. japońskich) miast znajdujemy ryciny, natomiast brak najpiękniejszych zabytków sztuki rodzimej i bliskiej. Na ogół prace bardzo dobre, choć, jak w każdej encyklopedyi, nierównomierne. Wydawnictwo nadzwyczaj pożyteczne dla laików i uczonych.

195) *Ocar Israel*. Hebrajska encyklopedia wychodzi w *Newyorku* pod redakcją *Eisensteina* w języku hebrajskim. Dotąd wyszło 5 tomów. Niestety nie dorównywuje ta encyklopedia ani angielskiej ani rosyjskiej ani doborem artykułów, ani współpracowników. Wydawca chce pozyskać wszystkie sfery, nawet ultraortodoksyjne i nadaje pewnym artykułom kierunek, godny średniowiecza. Wszystkie nowe wynalazki chce on odszukać w biblii i talmudzie, nowe odkrycia assyriologiczne wprost neguje, natomiast poświęca najwięcej miejsca tradycji i religii żydowskiej, czerpiąc pełnemi rękami z podręczników i encyklopedyi niemieckich. Nie dziw, że obszerna recenzja, poświęcona pierwszym tomom tej encyklopedyi w warszawskiej *Hacefirze*, była jednym wielkim spisem niedorzeczności, tamże zawartych.

196) Philippson Martin Dr. Prof.: *Neuste Geschichte des jüdischen Volkes* tom III Lipsk 1911 [tom 1—2 ob. wyżej Nr. 9]. Tom

ten obejmuje wyłącznie dzieje Żydów w Rosyji i w Królestwie od wstąpienia na tron Mikołaja I do naszych czasów. Niestety, dobra wola autora rozbiła się o zupełną nieznajomość języka polskiego, rosyjskiego, hebrajskiego i żargonu żydowskiego; dlatego posługiwał się autor drugorzędniemi źródłami niemieckimi, oraz wyciągami, dlań robionymi przez innych. Najfatalniej wypadło Królestwo, w którym użyto wprost dat i faktów, podanych przez Nussbauma w V tomie jego historii. Nie ma tedy zupełnie nowszych badań, a już do udziału Żydów w powstaniu listopadowem i styczniowem nie znajdzie się prawie nic. Historia Żydów w Rosyji i Polsce winna dać odpowiedź na dzisiejszy stan napięcia narodowego w Królestwie, winna zawierać przesłanki, z których wynikałby dzisiejszy „wniosek“, lecz do tego trzeba było znać stosunki w Królestwie z autopsyi, z życia, z toku dziejów, a nie z luźnych, urwanych notatek historycznych. Lecz panu Philipponowi odmówić nie można zasługi, że on pierwszy spróbował nakreślić syntezę dziejów żydowskich na tym obszarze ziem; nie jego wina, że próba się nie udała. Lepiej i dokładniej są opracowane najnowsze czasy od pogromu r. 1881 w Rosyji, do Konstytucyi październikowej (1905) i pogromów najnowszych. Tutaj miał autor obfity materiał dziennikarski i szereg znakomitych wydawnictw o stosunkach wśród żydów rosyjskich.

197) Frühling Moritz: Biographisches Handbuch, der in der K. u. k. österr. ung. Armee und Kriegsmarine aktiv gedienten Officiere, Ärzte, Truppenrechnungsführer und sonstigen Militärbeamten jüdischen Stammes. Wien 1911, str. 224 4°. Dokładny registr oficerów i lekarzy żyd. i wychrzczonych, wśród nich mnóstwo z Galicyi. Do historii Żydów w Galicyi źródło nader ważne, ileż materiał archiwalny zaczerpnięty z ministerstwa wojny w Wiedniu.

III. Materiały.

a) Zbiory aktów, praw, dyaryuszy sejmowych.

198) Täubler Eugen Dr.: Akten-Inventar der Synagogen-Gemeinde Märkisch Friedland (*Frydlandek*). G. A. d. d. Juden 1909 str. 71—80. Akta zaczynają się z rokiem 1758 i są w Gesamtarchiv w Berlinie.

199) Tenże: Akten-Inventar der Synagogen-Gemeinde Deutsch-Krone (*Wałcz*) j. w. str. 90—93. Akta zaczynają się z rokiem 1623 i są j. w.

200) Tenże: Akteninventar der Synagogen-Gemeinde:

a) Thorn (*Toruń*) j. w. 1909 str. 1—5,

b) Bromberg (*Bydgoszcz*) str. 12—24,

c) Krotoschin (*Krotoszyn*) str. 29—36.

201) Bersohn Matias: Dyplomatoryusz, dotyczący Żydów w dawnej Polsce, na źródłach archiwalnych osnuty (1388—1782). Dzieło pośmiertne, wydane staraniem rodziny. Warszawa 1910, str. XXXVII+266. Już nazwa „Dyplomatoryusz“ dość dziwnie brzmi, ileż w historiografii naszej r. 1506 określono jako koniec epoki t. zw. dyploma-

tycznej. Autor podaje w grubym tomie regesty aktów, dotyczących żydów, a zawartych w *Metryce koronnej*, nieraz zaś całe dokumenty, lub obszerne wyjątki z nich. Niestety, nie doczekał p. Bersohn wydania tego dzieła, a rodzina nie przejrzała rękopisu i oddała go drukarzowi. Tem możemy sobie wytłumaczyć, że trzy akty dwa razy wydrukowano w tym tomie, (317 = 300, 330 = 301, 331 = 307) że przedrukowano kilkadziesiąt aktów, wydanych już w III tomie *Rusko-jewr.-archiwa* (Bierszadzkiego) i spostrzeżono to dopiero po ukończeniu druku. Nie do darowania są niezliczone błędy w przepisywaniu i to te same, które już raz popełnił autor w swoim „Tobiaszu Kohnie“ i „Słowniku biograficznym“. A już błędem nie do przebaczenia jest regestum Nr. 355 o cechu *rybaków*, gdy w tekście jest wyraźnie: „damus facultatem... pistoribus...“, a mowa o mieleniu zboża. Że *pistor* znaczy *piekarz*, o tem winien wiedzieć wydawca dokumentów historycznych.

Mimo steku błędów wydawniczych i rzeczowych, mimo całkiem dowolnego doboru całych dokumentów i regestów, mimo braku *setek* innych regestów [porównaj z wydawnictwem regestów z *Metryki Koronnej Wierzbowskiego*], musimy przyznać książce Bersohna pewną wartość, ileż bodaj w części orientuje badacza w treści *Metryki Koronnej*. Lecz gdy *Wierzbowski* dokończy swe wydawnictwo, wówczas stanie się ten „Dyplomatarjusz“ zupełnie zbędnym.

202. *Regesty i nadpisy*. Swoj materiałowa dla historii jewrejewa w Rosji (80 — 1800 g.). Tom II (1671 g — 1739). Petersburg 1910. (Wyd. żyd. histor.-etnograficznego Twa). — Omówienie I tomu, obacz nasz „Przeгляд literatury“ 1908 Nr. 295. Podobnie jak I tom, tak też i ten stanowi wydatny indeks do kilkuset tomów, drukiem wydanych aktów różnych instytucji naukowych. Do dziejów *Litwy i Rusi* mamy tu znakomitą orientację, zwłaszcza, że wydawcy podali tak obszerne ekstrakty, że mogą one prawie w zupełności zastąpić cały tekst. Nadto mamy tutaj obszerne wyjątki ze współczesnych pamiętników, relacji posłów, książek i broszur drukowanych i t. p. Razem jest 737 zapisek, nieraz pierwszej wagi, tak, że z niecierpliwością należy czekać końca całej pracy.

Byłby ostateczny czas, byśmy otrzymali takie regesty do historii Żydów w Koronie.

203) *Kutrzeba St.*: Zbiór aktów do historii ustroju sądów prawa polskiego i kancelarii sądowych województwa Krakowskiego z wieku XVI—XVIII. Archiwum Komisji prawn. Akad. Um. w Krakowie. Tom VIII. II. Kraków 1909. Zbiór ten zawiera wszystkie porządki wojewódzkie dla Żydów i kilka nominacji sędziów żyd., oraz rotę przysięgi starszych kahalnych i szkolników. Wydawnictwo nadzwyczaj potrzebne.

204) *Krzyżanowski Stan. Dr.*: Prawa, przywileje i statuta miasta Krakowa (1507 — 1795) tom II, zeszyt 3, (1587 — 1686). *Acta historica* tom XII. Kraków, 1910. Jest to dokończenie wielkiego zbioru dokumentów krakowskich wydane przez ś. p. prof. *Piekosińskiego* i przerwana wskutek jego śmierci. Poza mnóstwem spraw żydowskich, podnosi dla nas wartość tego tomu dokładny indeks imienny i rzeczowy, umożliwiający użycie całego dzieła. Prof. *Krzyżanowskiemu* należy się wdzięczność za kontynuację tego wydawnictwa.

205) Balzer Oswald: Corpus juris polonici, tomu IV, zeszyt I (1523—1526) Kraków, 1910. Kilka dokumentów o żydach.

206) Joffe J. Dr.: Regesten u. Urkunden zur Geschichte d. Juden in Riga und Kurland. Herausgegeben von der Rigäer Abteilung des Vereins zur Verbreitung von Bildung unter den Juden in Russland, Zeszyt I Ryga 1910, od r. 1536 — 1710. Zeszyt II Ryga 1911, r. 1707—1729. Do Rygi przybyli Żydzi dopiero podczas rządów polskich t. j. w r. 1561. Byli to Żydzi litewscy, którzy już dawniej jako kupcy dobijali się do bram tego miasta. Dalsze dzieje Żydów stanowią jedną wielką walkę o prawa handlowe i mieszkanie w Kurlandyi. Regesta, podane przez Joffego, rozświetlają nam przedewszystkiem stosunki ekonomiczne; pojedyncze streszczenia są bardzo obszerne, tak, że zupełnie zastępują akta. Jest ich razem 287.

207) Friss Armin Dr. Weiss Maur. Dr.: *Monumenta Hungariae Judaica* publicari fecit Societas litteraria hungarico-judaica. Tom I (1092—1539) Budapeszt 1903. Rzecz bardzo ważna dla stwierdzenia tekstu przywileju bolesławowskiego z r. 1264. Mamy tutaj pod Nr. 22 tenże sam tekst w wydaniu Beli IV z 7 grudnia 1251 r., a przez jego zestawienie z tekstem austriackim (1244) i czeskim (1254) możemy ustalić tekst polski. Nadto rozświetlają akta stosunki handlowe i sąsiedzkie z Polską za Ludwika Węgierskiego. Najstarsza wzmianka o Żydach z r. 1092.

208) Konopczyński Wład.: Dyaryusz sejmowy z r. 1748. Wyd. Twa nauk. warszawskiego. Warszawa 1911. Na tym sejmie przygotowano prawie całą reformę poglównego żydowskiego, przeprowadzoną w r. 1764, dlatego mnóstwo tam pierwszorzędnej wagi szczegółów o Żydach. Na końcu indeks rzeczowy.

209) Prochaska Ant.: *Lauda sejmikowe*. Tom II. *Lauda Wiszyńskie 1648 — 1673*. [Ob. wyżej Nr. 10]. Akta grodzkie i ziemskie tom XXI. Lwów 1911. Na ogół szlachta się sprawami żydowskimi nie zajmowała; punkt, który się regularnie powtarza, stanowią jedynie podatki żydowskie. Dopiero gdy jakiś wypadek szczególniejszy zwróci uwagę sejmiku na Żydów, wówczas zapada w tej kwestyi uchwała i wpisuje się ją do instrukcyi posłowi. I tak prawie wszystkie procesy o t. zw. morderstwa rytualne we Lwowie lub Przemyślu wywołują jakąś uchwałę w Wiszni, lecz na ogół zadowala się sejmik groźbą, że gdyby się taki wypadek powtórzył, skaże się Żydów na wygnanie. Również porusza szlachta kwestyę żydowską, ilekroć chodzi o usunięcie plebejów od urzędów i dzierżaw dochodów publicznych.

Praca p. Prochaski jest — jak wszystkie inne tego autora — wzorową, a doskonałe indeksy ułatwiają szybkie i dokładne korzystanie z ogromnego voluminu.

b) Pamiętniki, kroniki i zbiory listów.

210) Wengeroff Pauline: *Memoiren einer Grossmutter*. Bilder aus der Kulturgeschichte der Juden Russlands im 19 Jhndt. mit. Geleitwort von Dr. Gustav Karpeles. Tom I. 1908, tom II, tom III 1910, Berlin M. Poppelauer.

Rec: *Jewr. Star.* 1909 str 307—11, 1910: 136—141. Nadzwyczaj

jest ciekawy opis życia prywatnego Żydów litewskich w pierwszej połowie XIX w. Autorka kreśli z wielkim ożywieniem ów przelom, jaki się zarysował w życiu żydowskim w chwili wtargnięcia kultury zachodniej w domy żydowskie. Jest też kilka scen historycznych, narysowanych z porywającą tragedią: przeniesienie Żydów w Brześciu Litewskim na nowe miasto, przybycie dra Lilientala na Litwę, czasy Mikołaja I i t. p.

211) *Die Memoiren der Glückel von Hameln* (1645 — 1719) w tłum. niem. Berty Pappenheim. Wiedeń, nakł. prywatny dra Stefana Mayera i dra Wilhelma Pappenheima. 1910, stron 320. Pierwsze oryginalne (niemiecko-żydowskie) wydanie wyszło w r. 1896 (Frankfurt n/M) staraniem niezapomnianego prof. Kauffmanna. Pamiętniki te są kopalnią materiału historycznego do dziejów żydowskich we wszystkich krajach Europy, a więc i w Polsce. Dowiadujemy się o szkołach w Polsce, o towarach także importowanych, wychowaniu, wpływie polskich Żydów na swych niemieckich współwyznawców i t. p. Obecnie (1913) wychodzi w Berlinie III nakład tych pamiętników (Jüd. Verlag).

212) Loewe Heinrich: *Memoiren eines polnischen Juden. Lebenserinnerungen von Mosche Wasserzug*. Berlin 1911, stron 6+28. Ciekawa (hebr.) autobiografia żyda, urodzonego w Skokach w Poznańskim w r. 1740. Przechodził on różne koleje, aż osiadł w Płocku, gdzie przeżył czasy napoleońskie i zmarł około r. 1818.

212a) Lamm Louis: *Nehemias Juda Leib, ein Märtyrer für den Judenleibzoll*. Berlin 1910, str. 19. Pamiętnik żebraka z 18 wieku, pochodzącego z Przeworska, wlokącego się przez Prusy. Rzecz nader ciekawa.

213) Paperna A. J.: *Iz nikolajewskiej jepochy. Wspomina. Pierzeżytoje II* (Petersburg 1910) str. 1 — 53 i c. d. *Wspomnień. Pierzeżytoje III* (1911) str. 264 — 364. Nadzwyczaj to ciekawe zapiski z małego miasteczka na Litwie (Kopyl) z połowy XIX w.

214) Liwerant: *Prykluczenie jевreja wo wremia polsk. wozstania 1863 g.* J. St. 1910, 378—390. Pamiętnik żyda janowskiego z r. 1863, wrogi powstaniu polskiemu i Polakom. Powstańcy czyhali na życie autora.

215) Katzenellensohn A. S.: *Razskaz mojej babuszki*, J. St. 1910, str. 607—11. O porywaniu dziewcząt za Mikołaja I.

216) Spiegel: *S zapisok Kantonista*. J. St. 1911. pg. 249—259. Autobiogr. pisarza wojennego, urodzonego w zasławskim powiecie na Wołyniu i zabranego w chłopięcym wieku do wojska. Żył w Tobolsku.

217) Kryppe L.: *Iz zapisok emigranta 1881 g.* J. St. 1911 pg. 372—388.

218) *Kroniki, opisy i elegie hebrajskie z czasów Chmielnickiego*, I. *Jawein Mecula* t. j. bagno głębokie. Kronika zdarzeń z lat 1648—1652, napisana przez Natana Hannovera z Zaslawia i wydana po raz pierwszy w Wenecji w r. 1653. Przełożył z oryginału i opatrzył wstępem i objaśnieniami dr Majer Balaban. Ruś 1911, str. 46—63, 152—176, 285—300, 397—412. Całość wyszła w odbitce w r. 1912 nieco rozszerzonej i opatrzonej indeksem imion własnych (nie w handlu).

219) Kagan-Dubnow: Notatka hebr. o zdobyciu Bychowa w r. 1648. J. St. 1911, str. 114—16.

220) Narodna pieśń o kazackoj rzeźni w Barie 1648 g. [Żargon, pieśń o rzezi w Barze] *Piereżytoje* III 1911, str. 378—9. (Ze zbiorów Lityńskiego).

221) Lityński: *Kina al gzejras Ukraina, Hausfreund* Spektora. Warszawa 1910, str. 53—57, Żargonowa pieśń na rzeź humaniską (1708).

222) Wachstein-Landau: *Jüdische Privatbriefe aus dem J. 1619*. Wien 1911. Kilkadziesiąt listów żydowskich, pisanych z Pragi do Wiednia i przychwyconych w drodze przez wojskowy patrol cesarski (wojna trzydziestoletnia). Tekst oryginału i transkrypcja łacińska, wstęp i słowniczek. Mnóstwo szczegółów o Polsce, szczególnie o Żydach krakowskich. Do poznania rozwoju żargonu żydowskiego nieocenione źródło.

223) J. K. A. (Jewish Kolonisation Association) Sbornik materyalów ob ekonomiczeskom położeniu jewrejw w Rossyi, 2 tomy, Petersburg 1904. To samo po francuzku, wydane w Paryżu tom 1906, tom II 1908. *Recueil des matériaux pour la situation économique des Israelites de Russie*.

224) *Die Judenpogromme in Russland*. Herausgegeben vom sionistischen Hilfsfond in London. Köln-Leipzig 1910, 2 tomy. Opracowanie i materyaly, na miejscu zbierane.

c) Luźne materyaly.

225) Balaban Majer: Maryna Syrowajec (ad casum Catarinae Wajgel). Allgem. Ztg. d. Judentums. Berlin 1910 Nr. 38. Notatka o zasądzeniu na śmierć chrześcianki za przyjęcie wiary żyd. w Dubnie w r. 1716.

Barac G.: Dwa dokumenty z 1828 g. J. Star. 1911, str. 89—95. Sprawa morderstwa rytualnego w Wieliziu.

226) Beilin: Cyrkular o jewr. samosudie. J. St. 1911. [Ob. wyżej Nr. 18].

227) Brann M.: Ein Verschollenes Lied. Odb. z Festschrift na cześć Levy'ego. Wrocław. 1911. Pieśń Alexandra Gutkinda Katza na pomordowanie 33 ludzi w Pile w dniach 24—25 kwietnia 1656 r.

228) Dubnow: Wmieszanie się ustaw państw. w borbę chasydzką (około 1800 r.) J. St. 1910, str. 84—109, 253—282.

229) Freiman A.: Briefwechsel eines Studenten der Medicin in Frankfurt a/O mit dem in Halle studierenden Isak Wallich im J. 1702. Ztschrift f. hebr. Bibliogr. 1910. We wstępie notatka o Tobiaszu Kohnie lekarzu; w Halle studyował Jakób Kohn z Messowa na Pomorzu i Joel Bloch z Międzyrzecza w Polsce.

230) Meissl Joseph: Ein Memorandum der russischen Regierung, (Monatsschrift f. Geschichte u Wiss. d. Jud. 1910, str. 1—3). Memoryał z r. 1840 na podstawie pracy Dubnowa, *Knigi Woschoda* 1901. Nr. Nr. IV i V.

231) Galant J.: Rytualny proces w Dunajgradzie w r. 1748. J. St. 1911, str. 268—85. Sprawa dunajgradzka sądzona była w Kamieńcu

podolskim. Niestety autor przetłumaczył całkiem niepotrzebnie cały dokument z polskiego na rosyjskie.

232) Goldstein S.: Iz za żmudźkoy staryny J. St. 1910, str. 404—410.

233) Tenże: Dwa przywileje Ogińskiej, dane Żydom w Siedlcach (1794 i 1798) J. St. 1911, str. 125—129.

234) Tenże: K'istoryi Krakowskiej jewr. obszczyzny XV w, J. St. 1910, str. 624 — 31. Układ Jana Długosza z żydami krak. z r. 1469. Kilkakrotnie drukowany (Chmiel: Bibl. Przewdzieckich Nr. 20, Codex dipl. Univer. crac. II 223).

235) Z perepiski A. W. Gottlobera (1849—1885) J. St. 1910, str. 283—92, 410—18, r. 1911, str. 299—303, 403—408. Dużo współczesnych szczegółów, np. o cenzorze kijowskim Grünbaumie i t. p.

236) H. H.: K'istoryi jewr. gorodow Wengrowa i Sokołowa w Podlachii. J. St. 1911. Krasieński daje przywileje lokacyjne Żydom W. i S. w r. 1665.

237) Joffe: Borba biurgerstwa z jewrejami w Kurlandyi w XVIII w. (1759). J. St. 1911, str. 568—80. Nadzwyczaj informująca relacya kancelaryi wielkksiążęcej o historii Żydom w Kurlandyi.

238) Kagan M.: Domaszniy reglement w Białorossyi (1845). J. St. 1910, str. 110—17. Rozporządzenie antyluksusowe o szatach i ucztach.

239) Tenże: Kwitancya pojmannika. (Z czasów Mikołaja I 1855). K'prorocestwu o Bonapartie. J. St. 1910, str. 427—8.

240) Żydzi w *Polonnem* otrzymują przywilej od Lubomirskiej (1684) J. St. 1911, str. 413—14.

241) Pruski „Schutzbrief“ dla Hersza Dawida w Białymstoku w r. 1799, J. St. 1911, str. 587—8.

242) Beilin S. Ch.: Perepiska między bucharskimi i *szkołowskimi* jewrejami 1802 g. Pier. II (1910), str. 274—280.

243) Ginzburg S. M.: Iz swiazki pisem: a) List Lilientala do Ginzburga, b) Żydzi wileńscy zwracają się do ojca Libenthala, c) List Lewinsohna do Kulischera. Pier. II 1910, str. 289—295.

244) Goldberg Sz.: Prysiażnyj list jewr. rekruta 1829 g. Pier. II (1910) str. 285—7.

245) Hessen J.: a) Wileńska Komisyja w spr. żyd. 1866—69, b) pierwszy żyd. prawnik w Rosyi (S. L. Wulf.) Pier. II (1910), str. 306—16.

246) Pirożnikow I. J.: Iz pisem episkopa Filareta k' O. N. Szteinbergu. Pier. II (1910) str. 299—302.

247) Szliosberg H. B.: Z rewizyi senatora A. Połowcowa 1881 r. Pier. II 1910, str. 204—5.

248) Markon I. J.: Rzec o spaleni kapitana-porucznika Alex. Woznicyna za przyjęcie religii żydowskiej i Borucha Leibowa za nawrócenie go. Przedruk całego tekstu ross.. Pier. II 1910. 1—48 III 1911, str. 49—80.

249) Zinberg S. L.: List Lilientala do Katzenelensohna Pier. III 1911, str. 379—80.

250) Ginzburg: List Pinskiera do Gordona. Pier. III 1911, str. 392—3.

IV. Miasta.

a) Poznań i poznańskie.

251) Bloch Philipp Dr: Der Streit um den Moreh des Meimones in d. Gem. Posen um die Mitte d. 16. Jahrhndrls nebst Mitteilungen und Aktenstücken zur ältesten Zeit d. Posener Rabinats. Preszburg 1903, [odb. z Monatsschrift].

251a) Heppner-Herzberg: Aus Vergangenheit und Gegenwart der Juden und der jüd. Gemeinden in den Posener Landen. [Ob. wyżej Nr. 37]. Dotąd wyszło nowych zeszytów 4 (15—18) obejmujących gminy żyd. w Krotoszynie, Kruszwicy, Kurniku, Labiszynie, Lesznie, Łobzenicy, (Lobsens), Margolinie, Międzyrzeczu, Miłosławiu, Mogilnie i t. p. i t. p. W 18 zeszytcie zaczął się druk historii Żydów w Poznaniu.

Na ogół opracowanie nierównomierne. Niektóre miasta dość obszernie uwzględnione, o innych tylko kilka szczegółów. Mimo to możemy wydać to nazwać użytecznym.

252) Jaffe: Die Stadt Posen unter preussischer Herrschaft. Lipsk. 1909. Mnóstwo szczegółów o Żydach.

253) Täubler Eugen: Über den Erwerb von Landgütern durch Juden im Netzedistrikt. M. d. Gesamtarchives d. deutschen J. 1909, str. 93—97.

254) Lewin L.: Jüdische Proselyten in Grosspolen [Jahrbch d. jüd.-liter. Ges. Frankfurt a/M., str. 375—7].

255) Warschauer A.: Die deutsche Geschichtsschreibung in der prov. Posen. Poznań 1911 8° stron 150. [Odb. z H. Ztschrift. Posen tom XXV]. O Żydach na str. 8, 21, 26, 29, 64, 122—3, 139. Dobry podręcznik.

256) Wasserman R.: Die Entwicklung d. jüd. Bevölkerung in der prov. Posen und das Ostmarken-Problem (Ztschrift f. Demogr. u. Statistik. 1910, tom VI, str. 65—76).

257) Städtebilder aus der Provinz Posen: Adelnau, Ostrowo, Koschmin, Pleschen, Schneidemühle. (Posener Provinzialblätter. 1910, 4, 10, 28, 30. Poznań u Merzbacha).

258) Bamberger: Aus der Leidenszeit d. Juden in Posen. (Aus dem Pos. Lande V Nr. 3, 1910).

259) Alt-Schneidemühl (Piła). (Schneidemühler Zeitung 1911 Nr. Nr. 1—4, 6, XII 1910).

260) Knötel Paul: Geschichte d. Provinz Posen für weitere Kreise dargestellt, 34 illustr. i mapa. Kattowitz. 1911, str. 151.

261) Lewin Louis: Aus dem nordischen Kriege. H. Mon. Posen 1909, tom X, str. 185—91. Rel. Żyda poznańskiego o zamknięciu szkoły talmudu, ustawie przeciw zbytkowi, o zarazie w l. 1709—11, gdy ze 155 domów zostało 109, nadto relacye z Grodziska, Flatowa, Łobzenicy i t. p.

262) Prümers R.: Die Geschichte Kujawiens mit besonderer Berücksichtigung des alten Kreises *Inowroclaw*. (H. Ztschrift. Posen. 1910, tym XXV, str. 1—74).

Str. 27. W piśmie biskupa do papieża (1728) skarga na wzrost Żydów. W r. 1768: katol. 160,988, protest. 126,155, żydów 1,535 rodzin. Na str. 37 przekazanie żydów Jarockiemu (1506). Str. 43—4. Czynsze żyd. Przywilej z r. 1681. Str. 46: r. 1775: 927 żydów, 523 chrześcian.

263) Breslauer B.: Die Auswanderung der Juden aus der Provinz Posen. Denkschrift 1909.

264) Herzberg J.: Die poln. Insurrektion d. J. 1848 und die Juden in den Posener Landen. Allgem. Ztg. d. Judentums 1910, tom 74, pg. 475—7).

265) Landsberger J.: Zur Biographie d. Posener Martyrers Reb Arje Löb. [Jahrbuch. d. jüd. literarischen Ges. Frankfurt a/M. VII (1910) str. 351—5. Szczegóły z procesu w Poznaniu w r. 1736.

266) Laubert M.: Eine Cultur-historisch politische Denkschrift über Posen 1811 (Ztschrift Posen 1910, t. XXV, str. 113—43, (na str. 113, 127 i 132 bardzo ujemny sąd o Żydach.

267) Prümers R.: Die Stadt Posen in südpreussischer Zeit II [Ztschrift d. h. P. f. d. G. Posen. r. 1908, t. XXIII, str. 71 f.]. Str. 74. Służba nocna w ghecie, str. 83, Pożyczanie na fanty str. 89, tandeta str. 92 lekarz str. 93 i 100. Ghetto, str. 96, grzebanie zmarłych str. 129, cmentarz żydowski.

268) Walter Rabb. Dr.: Die drei ersten Grunderwerbsversuche der Juden in Bromberg (Bydgoszcz) (Allg. Ztg. d. Judentums 1907 Nr. Nr. 27—28). Dopiero około 1791 r. uzyskał prawo nabycia gruntu w B. Żyd Dawid Salomon. Za nim poszli inni.

269) Brann M.: „Deutsch Krone“ (Wałcz) Vorarbeiten zur „Germania Judaica“ Monatschrift f. G. u. W. Judentums, 1909, str. 674—5.

270) Bickerich W.: Der Lissaer Seher Stephan Melisch und sein Verhältniss zu Comenius. (Ztschrift. Posen 1909 tom XXIV, str. 249—383. Str. 299 prywatny dług. żyd. w Lesznie 1500 złp.).

271) Kohte J.: Eine Stadtansicht von Lissa aus der Mitte des 18 Ihd. (H. Mon. Posen, 1909, tom X, str. 36—8). Str. 37: Bożnica.

272) Täubler: Naturalisationspatente im Regenzbezirk Bromberg (*Bydgoszcz*) bis April 1838, *ibid.* str. 26—8.

273) Tenze: Zur Geschichte der Domanialabgaben in Krotoschin (*Krotoszyn*) *ibidem* str. 42—48.

273) *Inowrocław* (Hohensalza). Obraz nowej synagogi w. J. Israel. Familienblatt. Nr. 44, str. 6, 1908.

275) *Posen* Provinz. Gemeindeflexikon für das Königreich Preussen. Na podstawie spisu ludności z 1 grudnia 1905. Zeszyt V: Poznań, Berlin 1908. W nim statystyka Żydów.

276) Kassel Karl: Die Juden in Posen. (General-Anzeiger für die gesamten Interessen des Judentums. 1908 Nr. Nr. 42—43. Obacz wyżej Nr. 32.

277) Marwitz F. A. L.: Ein märkischer Edelmann im Zeitalter der Befreiungskriege Berlin 1908. Na str. 102 do r. 1794 notatka o *Szubinie*, miasteczku żydowskiem.

278) Knoop Otto: Beiträge zur Geschichte der Stadt Rogasen (*Rogoźno*) Rogasener Familienblatt 1911. Nr. Nr. 8, 10, 13, 18, 23.

379) Koch Friedrich: „Aus den Akten des Bromberger Gymnasiums 1817 — 1867. (*Bydgoszcz*). Aus den Posener Lande“ Rok VI, Nr. 10.

280) Nickol J.: Die Abwanderung der Israeliten aus den östlichen Provinzen. Ein Beitrag zur Ostmarkfrage. („Die Ostmark“ Rok XVI N-r 8) 1911.

281) Prümers Rodgero: Die Pest in Grosspolen. (Posener Zeitung 1911. Nr. Nr. 12, 15, 16).

282) Walter Gotthilf: Der Streit um die jüd. Garküche am Beginn des XIX Jhdts. Monatschrift f. Gesch. u. Wiss. d. Jud. 1911 Nr. 3—4.

283. Die Neue Synagoge in Posen (Rycina). Deutsche Bauzeitung. 1909, rok 43. Nr. 89.

284) Konopka Otto: Das Privatschulwesen der Stadt Posen seit 1815. (H. Zeitschrift Posen) 1911 tom 26. Nadzwyczaj ciekawe daty o frekwencyi szkolnej Żydów, o chederach, kwalifikacyi prywatnych nauczycieli i nauczycielek żydowskich.

b) Prusy królewskie.

285) Friedrich der Grosse. Politische Korrespondenz XXXII Berlin 1908. O Żydach w Chełmie, str. 249 Nr. 21,014, list do ks. Henryka z 12. VI. 1772.

286) Stoever: Mitteilungen über das Leben und die Rechte der westpreussischen Juden 1772—1812. [Mitteilungen des westpreuss. Geschichtsvereines 1908. Gdańsk, Nr. 1, str. 8 — 11]. Na przykładzie miasteczka *Berent* autor podaje ciekawe szczegóły o administracyi i reprezentacyi kahałów w Prusach królewskich.

287) Beer M.: Westpreussen unter Friedrich dem Grossen. I Bd. Darstellung, II Bd. Quellen (Publikationen aus den K. preuss. Staatsarchiven Bd. 83 u. 84). Lipsk 1909. Na str. 420—36 cały ustęp o Żydach w Prusiech zach., o założeniu gmin żyd. na przedmieściach Gdańska (Altschottland, Hoppenbruch i t. p.). Dzieło podstawowe.

288) Simson: Ein Krawall von Engländern in Danzig im J. 1547. [Mitteil. d. Westpreuss. Geschichtsvereines 1908, str. 2—5]. O Żydach na str. 5.

289) Täubler Eug.: Zur Frage des Grundstückerwerbs durch Juden in Thorn (*Toruń*), (Mitteil. d. Gesamtarchivs d. deutschen Juden. 1910, str. 10—11).

Tenż e: Aus den Akten d. Stadtarchivs zu Thorn.; j. w. str. 5—10, udział Żydów w jarmarkach.

290) Hollack E.: Zur Vorgeschichte der Juden in Ost u Westpreussen (Zt. f. Demogr. u Statistik 1909, str. 9—13 i 17—24).

c) Kraków.

291) Balaban Majer: Remieslennyje cechy w Krakowie w 16 i 17 w. J. St. 1911, str. 464—483.

292) Wettstein: *Ltoldoth Israel w'chachamow b'Polin*. (Do dziejów Izraela i jego mędrców w polsce). Odb. z *Häeszkol*. Kraków 1909, str. 25. Mnóstwo ciekawych szczegółów do uczonych krakowskich, oraz kilka ułamków z kroniki żyd.

293) Lachs Jan: Kronika lekarzy krakowskich do końca XVI wieku. Przyczynki archiwalne. Kraków 1909, (Odb. z XII t. Arch. dla hist. literatury w Polsce. Akad. Um. w Krakowie). Liczne szczegóły o lekarzach żyd.

294) Morpurgo D. Edgardo: *La Famiglia-Morpurgo di Gradisca sull' Isonzo 1585—1785*, Monografia storica documentata. Padova, 1909. Dokumenty III i VI—VIII odnoszą się do promocyi *krakowskich* Żydów-lekarzy: dra Dawida Morpurgo (r. 1623) i dra Arona Morpurgo (1671).

295) Kutrzeba-Ptaśnik: Dzieje handlu i kupiectwa krakowskiego. (Rocznik krakowski tom XIV 1910.—Two miłośników historii i zabytków Krakowa). Liczne wzmianki o Żydach w XVIII w., szczególnie w dodatkach, zawierających uchwały kongregacyi kupieckiej z r. 1783. Nadto trochę szczegółów o handlu żydowskim za czasów Rzeczypospolitej krakowskiej.

296) Konopczyński Wład: Dziennik zdarzeń w mieście Krakowie w czasie konfederacyi barskiej, pisany przez Wojciecha Maczewskiego. (Bibl. krakowska 1911 Nr. 43) Szczegóły o Żydach i Kazimierzu *passim*.

297) Chmiel Adam: Źródła do historii sztuki i cywilizacyi w Polsce. Tom I; Rachunki dworu królewskiego 1544—1567. *Kraków* Akad. Um. 1911. Szczegóły o Żyd. dostawcach dworu Zygmunta Augusta na str. 30, 32, 110, 111, 177 i t. p.

298) Bąkowski Klemens: Kronika krakowska 1796—1848. Część I 1905, Część II 1906, Część III 1910. (Bibl. krakowska Nr. Nr. 27, 30 i 42). Są to wycinki ze współczesnych gazet krakowskich, odnoszące się do wypadków w mieście. Wśród nich, szczególnie w III części, kilka notatek do Żydów; np. egzamin w szkole na Kazimierzu, zmiana stroju (1844), wybór Mejszelsa do parlamentu (1848) i t. p.

299) Bąkowski Klemens: Dzieje Krakowa. Kraków 1911. 4°, stron 491. O Żydach ledwie kilka mylnych uwag na str. 122—124. Autor twierdzi, że Żydzi nie robili mieszczanom konkurencyi, albowiem w r. 1485 zrzekli się handlu. Sądzę, że najpobieżniejsze przejrzenie archiwum miejskiego zaprzeczy temu twierdzeniu autora.

300) Sprawozdanie jubileuszowe dyrekcyi szkoły wydziałowej im. Kazimierza Wielkiego w Krakowie. Kraków 1910. Zawiera na str. 3—21, ciekawą Kronikę szkoły żyd. na Kazimierzu, napisaną przez jej obecnego dyrektora, Salomona Spitzera.

c) Inne miasta i ziemie.

301) Margalioth Ch. Z.: *Dubno Rabsi*, (hebr.) Historia Żydów w Dubnie na Wołyniu. Warszawa 1910, stron 192. Na str. 3—39 krótka historia Żydów w Dubnie na podstawie materiału hebr., zupełnie bez uwzględnienia materiałów archiwalnych. Str. 40—183 wypisy

z ksiąg kahalnych nader ważne i ciekawe, jako materyał archiwalny (hebr.). Str. 183—192 teksty nagrobków cmentarnych.

302) Rywkin Ch. D.: *Jewrei w Smoleńskie*. St. Petersburg 1910, stron 102. Rzecz ciekawa, choć w wielkiej części odnosi się do Rusi wogóle, co już autor w podtytule uwzględnił. Niestety, w pierwszych rozdziałach (do str. 30) granice Rusi u autora niestałe, gdyż za Ruś uważa całą Słowiańszczyznę. Całość oparta wyłącznie na materyale drukowanym.

303) Rywkin: *Hakhila hajisraëlith*. Wilno 1909, str. 28. Sprawozdanie Kahału w *Kownie*.

* * *

304) Lieben S. H.: Die von Maria Theresia projektierte Esrogimsteuer. [Monatschrift f. G. u. Wiss d. Jud. 1909, str. 720—2].

305) Brawer A.: *Joseif haszeini w'jhudei Galicia*. Józef II i Żydzi galicyjscy. (*Hasziloach* Odessa, 1910 Zesz. lipc. sierp. październ. i listop.). Praca syntetyczna, archiwalna, oparta na pierwszorzędnym materyale. Szczególnie — pierwszy raz opracowane próby osadnictwa Żydów na roli i przyczyny nieudania się tych prób.

306) Adler E. N.: Von Ghetto zu Ghetto. 1909. XIII + 213. Stuttgart, tłóm. z angielskiego.

e) Żydzi w krajach sąsiednich, będących w ścisłych stosunkach z Polską.

307) Brann M.: Geschichte der Juden in Schlesien. V. Breslau 1910. Jest to V zeszyt [I—IV ob. nasz Przegląd literatury z r. 1908 Nr. 59] wydawnictwa, obejmujący lata 1526—1582. Rzecz wyczerpująca i z wielką erudycją opracowana, przynosi pośrednio mnóstwo materyału do Polski, jak np. o drukarzach Helic, o pierwszym druku krakowskim z r. 1534 i t. p.

308) Freystadt (Frysztat na Śląsku). Miejskie archiwalia, deponowane w państw. Arch. we Wrocławiu. T. XX. Judensachen i 286. Prawnopaństw. stos. Żydów 1812—1848, 287. Judaica wogóle.

309) Knötzel P.: Beiträge zur Topographie von Glogau (Zeitschrift des Vereins für Gesch. Schlesiens tom 42 (1908) str. 32 ss. Str. 52 o ulicach żyd. Plan Nr. 40, str. 56 o Ghecie.

310) Grünberg (Śląsk) Arch. miejskie. B. Pruskie czasy: Repertorium 3, sekcya IV i VIII Rep. 4, sekcya VIII.

311) Zivier: Die Juden Oberschlesiens im Anschluss an das Gesamtarchiv d. deutschen Juden. Wykład. 1908.

312) Brann M.: Vorarbeiten zur Germania Judaica. Art.: Klein Tinz, (*Mały Tyniec*) Monatschrift f. G. u. W. d. Jud. 1909, str. 677.

313) Tenze: Rosenberg, tamże, str. 676—7.

314) Franz H.: Die Juden in Schlesien vor der Emanzipation. (Allg. Ztg. d. Judentums 1909, str. 176 ss).

315) Bethusy Huc von: Aus den Chroniken schlesischer Städte. 1910. O Żydach w Gleiwitz str. 23—24, w Zgorzelicach (Görlitz) str. 132—3.

316) Jecht R.: Quellen zur Geschichte d. Stadt Görlitz (Zgorzelice) bis 1600, Görlitz 1909, O Żydach: str. 31, 45, 99, 148, 162.

317) Rosanes A. Salomon: Geschichte der Juden in der Türkei von J. 1300 — 1520 nach gedruckten und handschriftlichen Quellen, nebst einem Verzeichnisse der hebr. Bücher, welche bis 1520 in der Türkei gedruckt wurden von Rabb. Dr. N. Porges, mit Ergänzungen von Dr. A. Marx u vom Verfasser. Husiatyn 1907, str. 232 (po *hebrajsku*).

W r. 1912 wyszedł II tom, obejmujący dzieje lat 1520 — 1575 z wykazem ksiąg hebr., druk. w l. 1521—1600 przez A. Freimana, str. 258. [Oba tomy omówię przy bibliografii za rok 1912].

318) Zeidel L.: Jewrei na Urale (istor. zamietka) J. St. 1910, str. 422--426.

319) Schwarz Ign. Dr.: Das wiener Ghetto, seine Häuser und seine Bewohner. I Das Judenviertel in der inneren Stadt bis zu seiner Aufhebung im J. 1421 II. Die Judenstadt im Unteren Werd 1625—1670. (Quellen und Forschungen zur Gesch. d. Juden in Deutsch-Oesterreich. Bd. II. Wien 1909). Znakomite opracowanie źródłowe, z mapami, planami i wykazami. Liczne szczegóły o żyd. *krakowskich*, str. 183 i 224, oraz o Żydach z Polski w ogóle (vide index sub voce *Pollak* (Pollakh)).

(c. d. n.).

Dr. MAJER BALABAN.